

Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на заході і ніде більше

Ернандо де Сото

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Микола Климчук

© Видавництво «Наш Формат». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

1. П'ЯТЬ ЗАГАДОК КАПІТАЛУ

Головна проблема — зрозуміти, чому той сегмент суспільства минулого, який я сміливо можу назвати капіталізмом, жив ніби за скляною стіною, відрізаний від решти; чому він не поширився і не захопив ціле суспільство?.. Чому висока концентрація капіталу була можлива лише у певних сегментах, а не в цілій тогочасній ринковій економіці?

Фернан Бродель. «Ігри обміну»

Час найбільшого тріумфу капіталізму — водночас момент його кризи. Падіння Берлінської стіни поклало край столітньому змагання комунізму з капіталізмом. Капіталізм лишився самотнім способом раціонально організувати сучасну економіку. На цей історичний момент у відповідальних країн вибору не лишилося. Як наслідок, третій світ і пострадянські країни з більшим чи меншим ентузіазмом збалансовують бюджети, скорочують субсидії, заохочують іноземні інвестиції і скасовують митні бар'єри.

Усі ці речі викликали велике розчарування. В усьому світі від Росії до Венесуели останнє десятиліття було часом економічних злиднів, падіння заробітків, відчуження й незадоволення, часом «голоду, неспокою й грабунку», за гіркими словами малайзійського прем'єра Махаттіра Мохамеда. «Нью-Йорк таймс» нещодавно зауважила: «Майже скрізь жорстокість вільного ринку, насторожене ставлення до капіталізму і перспектива нестабільності завдали серйозного удару по ринковій економіці, яку так вихваляв Захід після перемоги у Холодній війні. Тріумф капіталізму винятково на Заході — це шлях до економічної і політичної катастрофи.

Американцям, які жили в мирі й багатстві, було легко ігнорувати негаразди в інших країнах. Які ще проблеми з капіталізмом, коли індекс Доу-Джонса здіймається вище за Еверест? Дивлячись на інші країни, американці бачать лише

прогрес, навіть якщо він невеличкий і непевний. Хіба не можна перекусити бігмаком у Москві, взяти відеофільм напрокат у Шанхаї чи вийти в інтернет у Каракасі?

Проте стривожені голоси лунають і в самих Сполучених Штатах. Американці бачать, що Колумбія стоїть на межі громадянської війни між партизанами-наркобаронами і населенням; що азійський економічний бум грузавіє в корупції і хаосі, а на півдні Мексики постійно вибухають заворушення. Рідіють лави прихильників вільного ринку в Латинській Америці: у травні 2000 року рівень підтримки приватизації знизився з 46 до 36 відсотків. А найнебезпечніше те, що в колишніх соціалістичних країнах капіталізм не виправдав сподівань, його сприймають вороже, а до влади повертаються люди, пов'язані зі старими режимами. Дехто з американців розуміє — одинока причина десятилітнього економічного піднесення США полягає в тому, що чим неспокійнішим виглядає світ, то надійнішим прихистком міжнародним грошам стають американські біржі та папери.

Західні бізнес-кола дедалі більше усвідомлюють — якщо капіталізм не приживеться в решті регіонів світу, рецесія багатих економік неминуха. Мільйони розорених на молодих фондових ринках інвесторів на власній шкурі відчули, що глобалізація — це вулиця з двостороннім рухом: третій світ і колишні соціалістичні країни не можуть уникнути західного впливу, але й Захід не може від них сховатися. Ворожа реакція на капіталізм зростає й у заможних країнах. Вуличні заворушення в Сіетлі під час засідання Світової організації торгівлі в грудні 1999 року, а за кілька місяців у Вашингтоні під час засідання МВФ і Світового банку підкреслили роздратування, що його викликає поширення капіталізму. Багато хто почав згадувати історика економіки Карла Поланьї 1, який застерігав, що вільний ринок може конфліктувати з суспільством і призвести до фашизму. Японія переживає найглибший спад від

часів Великої депресії. Західні європейці голосують за політиків, що обіцяють «третій шлях», на якому не буде, як у назві французького бестселера, «економічного жаху» 2.

Ці тихі, але стривожені голоси поки що змусили американських і європейських лідерів лише повторювати решті світу стару заявлену казку: стабілізуйте валюту, не покладайте рук, не зважайте на продовольчі бунти і чекайте, заки повернуться іноземні інвестори.

Іноземні інвестиції, поза сумнівом, річ добра. Що їх більше, то краще. Так само, як стабільна валюта, вільна торгівля, прозорі фінансові правила, приватизація державних підприємств і всі інші ліки з арсеналу західної фармакопеї. Але ми постійно забуваємо, що глобальний капіталізм пробували й раніше. Скажімо, в Латинській Америці з часів здобуття незалежності від Іспанії у 1820-х роках реформи, спрямовані на створення капіталістичної системи, починалися щонайменше чотири рази. І кожного разу, коли минала початкова ейфорія, латиноамериканці відверталися від капіталістичних і ринкових практик. Цих ліків явно не досить. Вони настільки неефективні, що практично не годяться.

Коли ліки не допомагають, західні люди, не сумніваючись у їхній дієвості, нерідко закидають третьому світові брак підприємливості та ринкових навичок. Якщо, попри слушні поради, нічого не виходить, то річ у самих людях: бракувало протестантської Реформації, або заважає тяжка спадщина європейського колоніалізму, або в населення занизький рівень інтелекту. Однак припущення, що саме в культурі полягає секрет успіху таких різних регіонів, як Японія, Швейцарія чи Джорджія, і що саме в культурі криються причини більшої/меншої бідності таких різних країн, як Китай, Естонія чи Грузія, гірше за негуманне — воно непереконливе. Різниця в добробуті між Заходом і рештою світу надто велика, щоб пояснювати її самою лише культурою.

Більшість людей хочуть скуштувати від дерева капіталізму; тисячі й тисячі людей, від дітей Санчеса 3 до сина Хрущова 4, тягнуться до західних країн.

Міста третього світу і пострадянських країн рояться підприємцями. Йдете середньоазійським ринком, блукаєте латиноамериканським селом чи ловите таксі в Москві — вам неодмінно запропонують щось купити. Жителі всіх цих країн мають хист, ентузіазм і дивовижну здатність добувати зиск мало не з повітря. Вони можуть опанувати й використовувати новітні технології. Інакше американський бізнес не мусив би боротися з порушенням патентів за кордоном, а уряд США — пильно стерегти військові технології, щоб вони не потрапили до країн третього світу. Ринки — давня й повсюдна традиція: Ісус вигнав торговців з храму 2000 років тому, а мексиканці возили свої товари на ринок задовго до Колумба.

Але якщо люди в перехідних країнах — не убогі жебраки, не блукають безпорадно глухими стежками, не сліпі в'язні загумінкових культур, що ж заважає їм отримати від капіталізму те саме багатство, що й на Заході? Чому капіталізм процвітає лише на Заході, ніби відділений скляною стіною?

У цій книжці я хочу показати — найбільша перешкода, що заважає решті світу отримати користь від капіталізму — це нездатність продукувати капітал. Капітал — це сила, яка підвищує продуктивність праці та створює багатство країни. Це кров капіталістичної системи, наріжний камінь прогресу і єдина річ, яку бідні країни не можуть випродувати для себе, хоч би як їхнє населення залучалося до діяльності, притаманної капіталістичній економіці.

Я покажу на фактах і цифрах, які квартал за кварталом, ферма за фермою збирав зі своєю дослідницькою групою в Азії, Африці, на Близькому Сході й у Латинській Америці, що більшість бідняків

уже мають активи, необхідні для успішного розвитку капіталізму. Сума заощаджень незаможних людей насправді гігантська: у сорок разів більша за всю іноземну допомогу, отриману у світі від 1945 року. В Єгипті, до прикладу, вартість матеріальних цінностей, що їх накопичили незаможні люди, у 55 разів більша за суму всіх прямих іноземних інвестицій за всю історію країни, враховуючи Суецький канал і Асуанську греблю.

У Гаїті, найбіднішій країні Латинської Америки, сумарна вартість активів бідняків у 150 разів більша за всі іноземні інвестиції, отримані від 1804 року, коли країна здобула незалежність від Франції. Якби Сполучені Штати збільшили бюджет на іноземну допомогу до рівня, рекомендованого ООН — 0,7% від національного доходу, — найбагатшій країні світу забрало би 150 років, щоб надати найбіднішим країнам світу той обсяг ресурсів, який вони вже мають.

Біда в тому, що їхні ресурси мають неповноцінну форму: будинки зведені на землі, права на яку належно не зафіксовано; підприємства юридично не зареєстровано, а їхню відповідальність не визначено; виробництво розташоване там, де фінансисти й інвестори не можуть його побачити. Позаяк права власності не зафіксовано належно, ці активи не можна перетворити на капітал, продати поза межами вузького кола, де люди знають і довіряють одне одному, використовувати як заставу по кредиту або як частку в інвестиціях.

На Заході, навпаки, кожен клаптик землі, кожную споруду, кожен верстат, кожен товар відображено в документі про власність, який є видимою верхівкою великого прихованого процесу, що пов'язує всі ці активи з рештою економіки. Завдяки цьому відображенню активи, крім матеріального існування, можуть вести невидиме життя. Вони можуть бути заставою по кредиту.

Найперше джерело фінансування нового бізнесу у США — кредит під заставу будинку підприємця. Такий актив, пов'язаний з кредитною історією власника, є надійною адресою для боргових і податкових повідомлень, базою для надання комунальних послуг і основою для випуску цінних паперів (як-от іпотечних облігацій), що їх можна зі знижкою перепродати на вторинному ринку. На Заході цей процес вдихає життя в активи і спонукає їх генерувати капітал.

Постсоціалістичні країни й країни третього світу не мають відповідного процесу відображення, процесу репрезентації активів. У результаті більшість із них недокапіталізована, подібно до того, як недокапіталізована фірма, коли випускає акцій на суму меншу, ніж дозволяє прибуток і активи. Підприємства бідняків дуже схожі на корпорації, які не можуть випустити акції, щоб отримати нові інвестиції і фінансування. Без юридичної репрезентації їхні активи — мертвий капітал.

Бідні жителі всіх цих країн — переважна більшість — таки чимось володіють, але бракує процесу, який репрезентує їхню власність і створює капітал. Вони мають будинки, але не мають титулів власності; мають урожай, але без документів; підприємства, але без статутів. Саме відсутність цих репрезентацій пояснює, чому народи, які засвоїли всі західні винаходи, від канцелярської скріпки до ядерних реакторів, не змогли випродувати достатньо капіталу, щоб запрацював їхній власний капіталізм.

Ось у чому полягає загадка капіталу. Щоб її розв'язати, треба зрозуміти, як люди Заходу, репрезентуючи активи в документах про власність, можуть бачити й видобувати з них капітал. Один із найбільших викликів людському розуму — зрозуміти і досягти до речей, яких ми не бачимо, але знаємо, що вони є. Не все, що реальне й корисне, можна побачити й потримати в руках. Час, наприклад, річ реальна, але використовувати його можна, лише коли він репрезентований годинником або календарем. Упродовж

усієї історії людство винаходило репрезентаційні системи — письмо, ноти, подвійну бухгалтерію, — щоб досягнути розумом те, до чого не можна доторкнутися. Так само й капіталісти-практики, від творців інтегрованої системи власності та корпоративних облігацій до Майкла Мілкена 5, розробляючи нові способи репрезентувати невидимий потенціал, схований у нагромаджених нами активах, знаходили і видобували капітал там, де інші бачили лише непотріб.

Коли ви читаете ці сторінки, вас оточують хвилі українського, китайського, бразильського телебачення, яких не можна побачити. Так само ви оточені активами, які приховують у собі невидимий капітал. Хвилі українського телебачення занадто слабкі, щоб відчувати їх безпосередньо, але за допомоги телевізора їх можна побачити й почути. Так і з активів можна отримати капітал і пустити його в хід. Проте лише на Заході є процес конверсії, необхідний для перетворення незримого на зримує. І саме ця відмінність пояснює, чому західні країни можуть створювати капітал, а країни третього світу і соціалістичного табору — ні.

Відсутність цього процесу в найбільш розвинених регіонах світу, де живе п'ять шостих людства, не є наслідком якоїсь монопольної змови Заходу. Західні люди настільки глибоко зжилися з цим механізмом, що вже й не усвідомлюють його наявності. І хоча він гігантський, ніхто його не бачить: ані американці, ані європейці, ані японці, які всім своїм багатством завдячують вмінню використовувати цей механізм. Це невидима правова інфраструктура, прихована глибоко у системі власності, а саме право власності — лише верхівка айсберга. Решта — складний, створений людиною процес, який перетворює активи і працю на капітал. Цей процес не описано в інструкціях і рекламних брошурах. Витоки його темні, а значення глибоко сховане в економічній підсвідомості західних капіталістичних країн.

Як настільки важлива річ могла вислизнути з-під уваги? Знати, як щось використовувати, і не розуміти, як воно працює — штука не така вже й незвична. Мореплавці користувалися магнітним компасом задовго до того, як з'явилася переконлива теорія магнетизму. Селекціонери на практиці використовували генетику задовго до того, як Грегор Мендель пояснив принципи генетики. Захід процвітає за допомоги великого капіталу, але чи розуміють люди витoki цього капіталу? Якщо ні, то завжди лишається небезпека, що Захід завдасть шкоди джерелу власної сили. З'ясувати джерело капіталу допоможе Заходові захистити себе і решту світу, коли багатство зазнає удару кризи, яка неодмінно настане. Тоді знову прозвучить питання, яке завжди постає під час міжнародних криз: «Чиїм коштом будемо розв'язувати проблему?».

Досі західні країни приймали систему продукування капіталу за даність і не документували її історію. Цю історію слід відтворити. Ця книжка — спроба знову поглянути на джерела капіталу і пояснити, як впоратися з економічними негараздами бідних країн. Їхні невдачі не мають нічого спільного з браком культури чи генетичною спадщиною. Хіба хтось стверджуватиме, що латиноамериканці «культурно» схожі на росіян? Однак в останнє десятиліття, відколи обидва регіони почали будувати капіталізм без капіталу, вони стикнулися з однаковими політичними, соціальними й економічними проблемами: різюча нерівність, тіньова економіка, всюдисуща мафія, політична нестабільність, відтік капіталу, жахливе нехтування законами. Ці проблеми виникли не у православних монастирях і не на стежках інків.

Але від цих проблем страждали не лише пострадянські країни і третій світ. Така сама картина була в Сполучених Штатах 1783 року, коли президент Вашингтон нарікав на «бандитів, які кидають виклик будь-якій владі й коштом багатьох інших загарбують собі найкращі землі країни». «Бандитами» були сквотери і дрібні тіньові

підприємці, які займали землі, що їм не належали. Добре століття такі сквотери боролися за права власності на свої землі, а гірники воювали за свої права, бо закони про власність відрізнялися від міста до міста, від табору до табору. Виступи влади на захист прав власності породили в молодих Сполучених Штатах такий вулкан соціальних заворушень і антагонізму, що голова Верховного суду Джозеф Сторі переймався у 1820 році, чи зможуть коли-небудь юристи загасити це полум'я.

Сквотери, бандити і грубе нехтування законами — звучить знайомо? Американці та європейці кажуть решті світу: «Вам треба бути схожими на нас». Але третій світ і так дуже схожий на Сполучені Штати сто років тому, коли вони теж були країною третього світу. Західні політики зіткнулися колись із тими самими викликами, що й лідери пострадянських країн сьогодні. Але їхні наступники втратили зв'язок із часами, коли першопроходці, що освоювали американський Захід, відчували брак капіталу, бо рідко володіли правами власності на землю, яку заселяли, й майно, яким володіли; часами, коли Адам Сміт радив купувати на чорному ринку, а голодранці пірнали за монетами, що їх туристи для розваги кидали в каламутну Темзу; коли уряд Жана-Батиста Кольбера стратив шістнадцять тисяч дрібних підприємців, самотнім злочинцем яких було те, що вони виробляли й імпортували бавовняний одяг в обхід французьких законів.

Уся ця далека історія в багатьох країнах є сьогоденням. Західні країни настільки вдало інтегрували своїх бідняків до економіки, що не лишилось і згадки про те, як саме це було зроблено, як саме почалося створення капіталу, про часи, коли, за словами американського історика Гордона Вуда, «у суспільстві й культурі трапилося щось важливе, що в небачених раніше масштабах вивільнило прагнення й енергію простих людей» 6. Це «щось важливе» полягало в тому, що американці та європейці

наближалися до створення всеохопного формалізованого законодавства про власність і винаходили процес конверсії, який дозволяв їм створювати капітал. Це був момент, коли Захід перейшов рубікон, за яким лежав шлях до успішного капіталізму — коли капіталізм перестав бути приватним клубом і став основою масової культури, коли жажливі «бандити» Джорджа Вашингтона перетворилися на мужніх піонерів-першопроходців, яких тепер шанує Америка.

Парадокс очевидний, але непояснений: капітал, основний компонент економічного прогресу на Заході, не здобувся на увагу. І це перетворило його на загадку, насправді серію з п'яти загадок.

Добродійні організації так наголошували на злиднях і безпорадності бідняків, що ніхто й не спробував проаналізувати їхню здатність нагромаджувати активи. Останні п'ять років ми разом із сотнею колег з шести країн закрили книжки, відкрили очі й вирушили містечками і селами чотирьох континентів, щоб порахувати, скільки активів нагромадили найбідніші шари суспільства. Виявилось, що гігантську кількість. Але переважна маса — це мертвий капітал.

Це головна загадка, наріжний камінь моєї книжки. Тема капіталу захоплює мислителів уже років триста. Маркс писав, що треба вийти за межі видимого, щоб доторкнутися до «курки, яка несе золоті яйця»; а Адам Сміт відчував потребу створити ніби повітряну колію, щоб дістатися до цієї курки. Але ніхто не сказав, де ця курка ховається. Що таке капітал, як він створюється і який стосунок має до грошей?

Якщо в руках мільйонів бідняків так багато мертвого капіталу, то чому уряди не спробували скористатися цим потенційним багатством? Просто тому, що необхідність зробити це стала очевидною лише в останні роки сорок, коли мільйони людей по цілому світу перейшли від сільського до міського трибу життя.

Міграція в міста сприяла швидкому поділу праці й викликала в найбідніших країнах велику промислову й торгівельну революцію, яку, хоч як це неймовірно, практично не помітили.

Те, що відбувається у третьому світі й пострадянських країнах, відбувалося колись в Європі та Північній Америці. На жаль, нас так загипнотизували невдачі багатьох країн під час переходу до капіталізму, що ми забули, як це вдалося успішним капіталістичним країнам. Сотні разів я зустрічався з технократами і політиками розвинених країн від Аляски до Японії, але вони не мали відповіді. Це залишалося загадкою. Зрештою я знайшов відповідь у книжках з історії їхніх країн, передусім в історії США.

Починаючи з XIX століття, різні країни копіювали західне законодавство, щоб дати своїм громадянам інституційний каркас для створення багатства. Вони копіюють західне законодавство й сьогодні, і очевидно, що воно не працює. Більшість громадян досі не можуть використовувати закон, щоб перетворювати свої заощадження на капітал. Чому так і що треба зробити, щоб закон запрацював, лишається загадкою.

* * *

Кожній із цих загадок присвячено окремий розділ моєї книжки.

Якраз назрів момент дати відповідь на питання, чому капіталізм тріумфує лише на Заході й пробуксовує в усіх інших краях. Усі більш-менш реальні альтернативи капіталізму, по суті, зникли, і ми нарешті можемо спокійно і ретельно підійти до вивчення капіталу.

...

Далі — у повній книжці «Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на заході і ніде більше».

nashaknyga.com.ua